

19. Нойман Э. Происхождение и развитие сознания. – СПб.: Академический проект // 1999.– 206 с.
20. Папуча М. В. Діалог як психологічний механізм розвитку особистості // Діалогічність як форма існування і розвитку особистості / за ред. Г. О. Балла, М. В. Папучі. – Ніжин: В-во «Міланік», 2007. – С. 58–109.
21. Психология индивидуальности: новые модели и концепции / Под ред. Старовойтенко Е. Б., Шадрикова В. Д. – М.: НОУ ВПО МПСИ, 2009. – 384 с.
22. Психологические проблемы личности в культурно-историческом контексте (отчет о конфер.) // Вопр. психол. – 2009. – № 3. – С. 159–161.
23. Саїд Е. Культура й імперіалізм / Саїд Едвард. – К.: Критика, 2007. – 608 с.
24. Степанов С. Ю. Рефлексивная практика творческого развития человека и организаций. – М.: Наука, 2000. – 174 с.
25. Старовойтенко Е. Б. Современная психология: формы интеллектуальной жизни. – М.: Академический проект, 2001. – 544 с.
26. Сурожский А. Встреча / Антоний Сурожский. – М.: Фонд «Духовное наследие митрополита Антония Сурожского», 2010. – 272 с.
27. Ухтомский А. А. Интуиция совести. – СПб.: Петербургский писатель, 1996. – 149 с.
28. Флоренский П. А. Сочинения в 2-х томах / П. А. Флоренский. – Т. 1. Столп и утверждение истины – М.: Изд. «Правда», 1990. – 496 с.
29. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
30. Фромм Э. Душа человека. – М.: Республика, 1992. – 430 с.
31. Хайдеггер М. Исток художественного творения // Мартин Хайдеггер. Бытие и время. – М.: Ad Marginem, 1993. – С. 47–120.
32. Хорни К. Невротическая личность нашего времени / К. Хорни. – СПб.: Издательство «Питер», 2002. – 224 с.
33. Чавчавадзе Н. З. Феномен бездуховности // О духовности: Сб. научных статей. – Тбилиси, 1991. – С. 3–25.
34. Шрейдер Ю. А. Человеческая рефлексия и две системы этического сознания // Вопросы философии. – 1990. – № 7. – С. 32–42.
35. Ясперс К. Общая психопатология / Пер. Л. О. Акопян. – М.: Практика, 1997. – 1053 с.
36. Devereux G. Cultural thought models in primitive and modern psychiatric theories // Psychiatry. – 1958. – Vol. 21. – P. 259–374.

1.5. ПРОБЛЕМА ОСОБИСТОСТІ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІЙ ПСИХОЛОГІЇ

М.В. Савчин

З другої половини ХХ ст. у розвитку всієї цивілізації постали швидкі і значні зміни. Людство створило віртуальний світ, який у внутрішньому світі людини, інтегруючись з образами реального світу, зумовлює появу нових феноменів внутрішнього світу. Філософи, соціологи, історики, політологи та психологи постмодерністської орієнтації почали з подивом осмислювати ці радикальні зміни. Одночасно з поля зору наукової рефлексії зникли вічні константи функціонування світу та людини. В останній третині ХХ ст. у психології почав і продовжує бурхливо розвиватися один з новітніх напрямів – постмодерністська психологія з його постнекласичною парадигмою [1; 2; 4–10; 13; 15–18; 23; 25; 27–29; 31]. Представники цього напрямку констатують, що об'єктивний світ, у якому раніше жила людина, нині знецінюється і практично зникає, а залишається множина текстів, що фіксують різні модальності життя. На їх думку, сучасна культура стає культурою екстазу комунікації [2], а на нашу думку – фактично тотальної маніпуляції, нового виду експлуатації людини людиною у ХХІ ст.

Психологи зазначеної орієнтації почали відстоювати ідею про те, що особистість теж постійно змінюється і в ній немає постійних утворень, більше того, вона сама є ініціатором змін, стає суб'єктом постійного самоперетворення, але без осмислення ціннісно-смыслових орієнтирів цих змін. Для підтвердження цієї тези психологи використовують дані крос-культурних досліджень, у яких порівнюється бачення світу європейцями і жителями віддалених островів. Констатується, що якщо в процесі перцепції цілком «гештальтні» європейці несвідомо накладають на зовнішню дійсність готові схеми, стереотипи, шаблони, то для островітян характерне «негештальтне», безпосереднє, «дитяче» бачення світу та життя в ньому.

У постнекласичній (постмодерністській) психології констатується, що з розвитком цивілізації людина поступово втрачає природну здатність бачити, відчувати, сприймати реальність такою, якою вона насправді є. Стверджується, що під впливом очікувань, настанов, домагань, амбіцій, цілей, намірів, звичок для особистості реальність ніби сама по собі відходить на другий план, виходить з поля зору (губиться), суттєво суб'єктивується. Кожна людина ніби бачить у світі те, що їй потрібно, що вона хоче побачити, що готова сприймати. Звичайно цей висновок стосується поведінки людини у віртуальному світі, який у сучасну епоху створило людство. Це не стосується реального духовного і матеріального світів, оскільки реальне життя завжди об'єктивно ставить людину на місце в системі стосунків і життєвих ситуацій. Звичайно в сучасну епоху світ дуже динамічний, а сама цивілізація все більше посилює динамічні процеси, а відтак людині об'єктивно важливо вловити постійне, вічне, що апріорі існує. Одночасно в останні роки в методологічному плані знову активізувався потяг до монізму, що відповідає моністичній природі світу і людини, що, звичайно, не стосується матеріалістичної орієнтації в психології.

Постмодерністи вважають, що людина може зважати чи не зважати, сприймати чи не сприймати ті чи інші статуси реальності (від абсолютної матеріальності до абсолютної нематеріальності) та потенційно жити в різних світах (модусах світу). Вони наполягають на первинності поля, простору, соціуму, культури, а не реальної (проте, на їх думку, загадкової) внутрішньої сутності особистості, відтак про духовність не йдеться взагалі. Будь-яка реальна подія може стати кульмінацією зовсім різних життєвих історій або залишитися їх малозначущим епізодом залежно від того, хто стає наратором, для кого він творить свій текст, з якою метою його розповідає. Основними цінностями постмодерної особистості є цінності самореалізації та цінність процесу життя, а не його спрямованість та результати і здобутки.

Стверджується, що життєвий світ особистості, будучи індивідуальною концептуальною моделлю реальності, описує об'єктивну дійсність за допомогою різних індивідуалізованих перцептивних, вербальних, міфологічних і символічних мов.

Такі суб'єктивно створені образи, символи, знаки, схеми та моделі надають, а точніше, приписують світові особливі форми, створюють умови для індивідуального архівування світу, своєрідного «пакування» (накладання один на одного) різних фрагментів реальності. Така пряма і зворотна багатократна проекція один на одного внутрішнього і зовнішнього світів людини зумовлює суб'єктивну змінюваність реальності, коли зовнішні обставини життєдіяльності заломлюються через внутрішню особистісну структуру (набутий досвід, актуальні домагання, прагнення, плани, мрії, ідеали тощо).

Стверджується, що об'єктивна динаміка світу та суб'єктивна спрямованість сприймання спричиняє зосередження уваги перш за все на динамічних аспектах світу та неакцентування уваги на постійних його модусах. Це індукує динаміку внутрішнього світу, особистість «відкриває» в собі здатність самосуб'єктного впливу – динамізувати свій внутрішній та віртуальний світи. Щоб правильно зрозуміти таку складну реальність, як людина, її слід розглядати як органічну частину соціального життя, як результат конструювання з боку соціального оточення та самоконструювання, що відбувається під впливом останнього. У її життєвому світі виникає психологічний простір – простір динамічних стосунків, переважно маніпулятивних за своєю тактикою і стратегією.

Постнекласична психологія звертає увагу на контекстуальність людського життя, його чутливість до соціокультурних впливів. Людська поведінка розглядається текстом, а комунікація – ключовим моментом у поясненні соціального життя особистості. Констатується, що процес активного пристосування до навколишнього світу та водночас його зміни, пристосування світу до себе, до власних потреб відбувається діалогічно. У постнекласичній психології стверджується, що особистість, перебуваючи у міфічній, відірваній від реальності комунікації, уже не є тим звичним, системним утворенням, оскільки вона вже не постійна, не цілісна, а фрагментарна, без центру і стрижня (але як їй здійснювати адекватні справжній людській природі вибори, мати справжню свободу? – М.С.) і не самодостатня (бо деструктивні впливи підірвали її духовну основу – М.С.).

Особистість цілком перетворюється на процес, легко мандруючи з контексту в контекст (це не особистість, а маска – М. С.), включаючись у нескінченні комунікативні ігри (а коли вирішувати реальні проблеми? – М. С.), передбачає плюралізм розуміння і прийняття світу. Сама структура особистості стає динамічно акцентованішою, неієрархізованою.

У методологічному плані перед постнекласичною психологією постає кардинальне питання – як зберегти нередуктивний досвід особистості, що з'являється в системі транскомунікації. Вважається, що психології для пояснення внутрішнього світу особистості слід позбутися «комплексу неповноцінності» відносно обов'язковості об'єктивування. Зрозуміти це – змиритися з тим, що «суб'єктивна реальність» може якось «відобразитися» тільки в «суб'єктивній реальності» [19; 32]. Відтак, постмодернізм узаконює різні погляди на природу психічного та особистість, передбачає різноманітність підходів до їх вивчення і пояснення. Різні погляди вважаються однаково адекватними, що виправдовує своєрідний психологічний «сепаратизм» у персонології.

Предметом постмодерністської психології є психічна реальність не як абстракція, а як щось існуюче саме по собі, не як методологічна проекція науковців, а як цілісна система реальної, живої психіки та живої особистості, що охоплює як саме психічне (інструментальне, функціональне, ціннісне, смислове, душевне, індивідуально-неповторне, особистісне), так і його носія, суб'єкта, який володіє цією психікою як своєю реальністю. «Ставиться завдання – вивчати людину крізь призму становлення, а особистість розглядати як цілісну відкриту систему, що самоорганізуються, прогресивно і закономірно ускладнюються. Системна організація (самоорганізація) особистісно є основою її стійкого буття» [3; 20]. Звичайно, процес становлення особистості є предметом психологічного дослідження, але без перебільшеного акцентування уваги в аналізі цього процесу, на можливостях самоорганізації особистості та штучного хаотичного самоускладнення її внутрішнього світу. Як показують наші дослідження, складність організації внутрішнього світу (самосвідомості, спонукальної сфери, екзистенційних переживань) не є показником здоров'я особистості та її нормальності.

Постнекласична психологія ставить завдання виявлення можливостей конкретної емпіричної людини досягати автентичного буття, вільного (такого, що передбачає вплив випадковості), креативного вибору і здійснення індивідом власного унікального проекту самоактуалізації та саморозвитку. Однак залишається відкритим стратегічним питання – в якому напрямі себе розвивати та діяти, і найголовніше – не враховуються фундаментальні константи внутрішнього світу особистості.

У дослідженні особистості акцент переноситься з характерного для класичної персонології вивчення внутрішнього ядра, позитивного й несуперечливого архетипічного ества особистості (про це постнекласична психологія закликає забути – М.С.) на події, що відбуваються у життєвих мандрах. Особистості, що перебуває у плинному, непередбачуваному світі, рекомендується розвинути у себе рухливість, подолати страх та інертність, оскільки вона стає безцілним подорожнім, легко мігруючи, ніде не залишаючись надовго.

Уважається, що здоровішими і повноціннішими є ті, хто демонструють різнобічність і гнучкість, тому що старі чесноти послідовності та істинності розглядають як «обмеження». В неоднозначній реальності постмодерна особистість стає релятивною, ситуативною, ірраціональною, еkleктичною. «Схопити», «утримати» цей плинний феномен, що інколи вже починає здаватися міфом, можна лише з допомогою соціально-психологічної семантики. Тоді все, чого не вдається описати, використовуючи мову, розглядається як позасеміотична сфера, якої ніби взагалі немає, яка ніби не існує.

«Нова» особистість вже не константна, не цілісна, не стабільна, не ієрархізована, не самодостатня, а радше рухлива, плинна, мозаїчна, процесуальна, колажна. Постмодерна особистість, спираючись на простір своїх стосунків, мандрує з контексту в контекст. Відповідно до характеру взаємодії з оточенням в уяві вона «змінює» власну життєву історію, бачення минулого, теперішнього і майбутнього, постійно змінює сенси життя, що вважається дуже модерним. Навіть такі звично стабільні характеристики ідентичності, як вік або гендер, уже не є тими маркерами, що стабілізують особистість у бурхливому морі її життя. Усе навколо і всередині людини є плинним,

змінним, нестатичним. Непорушна, гармонізована, зріла Я-концепція, про яку констатується у психології особистості, залишається лише у спогадах, підручниках, мріях.

У постнекласичній психології акцентується увага на індивідуальній своєрідності людини (але хіба в особистості вже немає загальнолюдського? – М.С.), високо поціновується унікальність кожної особи, цінності приватного буття, відірваного від соціального життя, дотримання тактики неpubлічності. Більше того, стверджується, що людина прагне своєрідності, готова зняти з себе усі соціальні та моральні табу та чинити опір, якщо їй заважають бути собою. Тому в суспільному організмі має зникнути поняття норми, оскільки особистість готова прийняти не лише власну своєрідність, а й своєрідність іншого, не схожого на неї. Вона погоджується з правом кожного бути інакшим, володіти свободою по-своєму розуміти сенс життя, щастя та благополуччя.

Постнекласична особистість розуміє навколишню дійсність насамперед як світ мови, що забезпечує комунікацію, а себе як автора текстів про своє життя, що ситуативно згуртовують штучно створену спільноту, яка не ставить перед собою суспільно значущі завдання. Така особистість визначається як «умотивований оповідач» [27]. Сучасна особистість як «кіт учений», котрий «йде праворуч – пісню заводить, йде наліво – казку говорить», постійно використовує різноманітні історії, щоб надати сенсу власному життю. Здатність людини означувати реальність, проговорювати пережите, створювати розповіді (наративи), що пояснюють їй навколишній світ і саму себе, стає головною. Захопленість персональною історією, її варіативністю нібито надає нові ступені «свободи» особистості, а фактично йдеться про псевдосвободу. Швидка зміна контекстів спричиняє виникнення нових особистісних «перспектив». Таке безсистемне, стихійне самотворення стає основним модусом особистісного існування у безупинно змінюваному, динамічному світі. І робиться, на перший погляд, дуже оптимістичний висновок: конструюючи у кожному наративі себе і світ, особистість стає по-новому гнучко цілеспрямованою, різнобічно вмотивованою, нелінійно спричиненою, а головне – життєздатнішою і життєстверднішою.

У постмодернізмі особистість виступає результатом соціальних комунікацій і конструкцій, а креативний потенціал постійно ніби підживлює її [1; 2; 9; 10; 22]. Звичайно, особистість – сила, що своєрідним чином об'єднує та організує окремі життєві епізоди, формуючи унікальне людське життя, а постійний саморозвиток є способом її існування. Відтак особистість як проект самоздійснення не є застиглою сутністю, це завжди пригода, стрімкий рух у невідоме, обережна хода незнайомою дорогою пошуку сенсу життя та світу.

У постмодернізмі увага акцентується на тому, що, пізнаючи, діючи і переживаючи, людина перетворює не лише світ, а й себе саму. Пізнавальні дії (розумові, споглядальні і практичні) призводять до зміни суб'єкта пізнання та суб'єкта дії, ставлення його ціннісної системи, що має не стільки пізнавально-гносеологічний, скільки екзистенційно-онтологічний характер. Самі цінності розглядаються не стільки когнітивними складовими психіки суб'єкта, скільки екзистенційними, пов'язаними з ментальним і духовним досвідом. Констатується, що перетворення себе відкриває завжди інший, неповторний свій погляд на світ, у якому значущими стають усе нові, часом досить штучні цінності. У свою чергу, цінності чинять на людину зворотний вплив: вони не лише осявають внутрішній світ новим світлом, а й зумовлюють завершеність самого суб'єкта (не остаточну, а тимчасову, що передбачає постійні зміни). У такий спосіб особистість «виходить» за власні межі, стає відмінною від себе в минулому. Це розглядається як нагорода за нові знання і переживання, що збагачують внутрішній світ суб'єкта. У взаємодії зі світом виникають цінності буття, що змінюють екзистенціальну суть особистості, ведуть її до оволодіння новими суб'єктними якостями. Але дуже небезпечно для особистості, коли цінності, які вона засвоює та реалізує у своєму житті, будуть штучними, неавтентичними її природі особистості. Згідно з духовною парадигмою психології в людському житті є Велика логіка та добре відоме – у вигляді Вічних законів буття, в якому є об'єктивні, автентичні сенси та цілі життя.

У постмодернізмі констатується, що будь-яке розуміння

світу ґрунтується на саморозумінні. Людина пізнає світ вибірково, керуючись своїми ціннісними перевагами, не оцінюючи можливих втрат і здобутків у більш чи менш віддаленому майбутньому з причини деструктивності її ціннісно-сислової сфери. Одночасно не слід забувати, що в кожному з нас є не лише індивідуальне, а й універсальне, загальнолюдське та божественне – вічні цінності. Між тим, як підтверджують наші емпіричні дані, постмодерна особистість, яка оволоділа постмодерністською ідеологією, може оволодіти системою цінностей, які суперечать моральним і духовним цінностям суспільства. Це призводить до її самоізоляції, нерозуміння з боку інших людей та міжособистісних і професійних конфліктів.

Відповідно до сучасних постмодерністських наукових поглядів централізація суб'єктивності стає свого роду протипологом «Я-центризму» та абстрагованості поширених психологічних концепцій особистості, які, як вважають психологи цього спрямування, часто нагадують «світ ідей» Платона – вони статичні, ідеальні і гранично абстрактні. Особистість розглядається як така, що постійно перебуває в процесі становлення, стані переходу від актуального до невизначеного буття. Я особистості розглядається як таке, що постійно оновлюється, є рухливим, плинним, мінливим і нейтральним щодо об'єктивних цінностей. Відчуваючи вплив «голосів людства», така особистість не поспішає самовизначатися (ідентифікувати себе) та одночасно створює свій окремий суто індивідуальний текст. Для неї важливіше бути в контексті, «вписуватися», не випадати з оточення, але не реально перебувати в ньому та практично діяти.

У постмодерністській перспективі вважається, що особистість є нестабільною, хаосомною, стохастичною. «Теорія спрямованого безладу» ставить завдання з вивчення специфіки й типів взаємозв'язку процесів структурування та хаотизації. Метою дослідження психічної реальності є максимальне наближення до неї, аби побачити усю палітру її кольорів з відтінками, відчуті її дихання, живе пульсування, почути справжні й найтихіші голоси, не приглушені і не спотворені гучними маршами відірваних від життя та одночасно байдужих

до нього абстрактних конструктів [25]. У постмодерністському контексті розвиток особистості трактується як тенденція до нібито більшої відкритості та гнучкості. Вважається, що для цього підсистеми особистості повинні легко перебудовуватися, перетворюватися на нові тексти. Шляхом конструювання свого життєвого світу особистість постійно трансформується, самовизначається.

Нова стабільність особистості – це стабільність (а фактично нестабільність) пригод, ризиків, неспокою у її житті та внутрішньому світі (фактично постійна нестабільність – М. С.). Постмодернізм обстоє соціальне конструювання реальності (але якої? – М. С.), що для особистості постає як самоконструювання (але з яким змістом, в якому напрямі, з якою метою – це не аналізується – М. С.), підтримує самотворення у контексті, діалозі зі світом (це, як правило, не діалог, а маніпулювання – М. С.), вважається, що естетичне пріоритетніше, ніж етичне, коли не доводиться говорити про високі моральні та духовні ідеали. Особистість розглядається як текст, як рефлексивний проєкт, а реальність, у якій вона живе, – як взаємодію контекстів, оточення, знаків.

Структура особистості розглядається не як стійке ієрархічне підпорядкування певних рівнів, а як ризомна модель, в якій кожна складова (елемент) пов'язана (чи може стати пов'язаною) з іншою без заздалегідь заданого порядку. Зв'язок між складовими розглядається як неявний, неоднозначний, неексклюзивний. Така нестійка структура є радше мапою, що окреслює зорієнтований на експериментування спосіб особистісного контакту (але не конструктивної взаємодії) з реальністю. На думку представників постмодерністської психології, особистість з ніким не заданим її потенціалом не розгортається, а самоконструюється, створюється в процесі її взаємодії зі своїм оточенням, в процесі засвоєння та використання певного словника, що відтворює специфічно нормативну систему суспільства.

Якщо у контексті індивідуалістичної парадигми у психології особистості акцентується увага на автономії, суверенності, захищеності, відповідальності людини, то в постмодерній (соціокультурній) парадигмі – на взаємодії у полі, просторі, ситуації, контексті. Констатація семантики численних

світів знімає гостроту протиставлення норми і патології особистості. Вже не йдеться про автономність, суверенність, суб'єктність особистості, а акцент ставиться на взаємодії, діалозі особистості з оточенням, самоструктуруванні у контакті з різними історико-культурними контекстами. Але ця теза заперечується тим об'єктивним фактом, що реальний світ речей і світ людей потрібно постійно реально відтворювати, а точніше – поліпшувати. Людині, принаймні більшості, потрібно продуктивно діяти, а не просто перебувати в комунікативному екстазі. Відтак реальність кожної людини відносно автономна і суб'єктивна, і тому все, що є значущим і байдужим, дорогим і неприйнятним, виступає фільтрами для індивідуально-неповторного відбиття довкілля і себе у ньому.

Особистість розглядається як сконструйована сутність, яка змінюється під впливом численних життєвих контекстів, різноманітних дискурсивних практик. Вважається, що не завжди можна встановити, де закінчується конструювання і починаються інтерпретація та тлумачення ситуацій, мотивацій, дій, післядій, цінностей, змістів, смислів інтимного життя, і зворотно – де закінчується інтерпретація і починається самоконструювання. Але ж особистість повинна просто жити, діяти і творити. Це питання постмодернізму не ставить, оскільки акцентується увага на штучному, з необмеженими можливостями у конструюванні реальності втіленні «абсолютної» свободи дій та пізнання.

У постмодернізмі відбувається переміщення фокусу уваги зі структури на ті позаструктурні феномени, що утворюють її зворотний бік і не підпорядковуються їй (Р. Варта). Вважається, що суттєвою ознакою позаструктурних утворень є їх неподільність, неможливість розчленування, а отже, перетворення у штучні структури, наприклад, такі позаструктурні утворення, як бажання, афект, жест, соматичне тіло, історія, хаос тощо. У такій неоднозначній реальності постмодерна особистість стає релятивною, ситуативною, ірраціональною, еkleктичною [26]. Між тим з таким трактуванням постмодернізму не можна погодитися, тому що в зовнішньому та у внутрішньому світі особистості є, як уже зазначалося, дещо постійне, незмінне, зокрема, духовні цінності, фундаментальні смисли життя людини та його ознаки, скажімо, кінечність.

Постнекласична психологія більше акцентує увагу на процесові, а не на результаті саморозвитку особистості. З цієї позиції Я-образ розглядається як незавершений, остаточно не сформований гештальт, а не як дещо цілісне, як автономний чинник буття особистості. Вважається, що постійні видозміни Я-образу відбуваються завдяки саморефлексивній діяльності, вони спричиняють його децентрацію, відмову особистості від звернень до нього як до фінально визначального джерела значень і об'єктивних смислів. Так, у дослідженнях представників постмодернізму в соціальній психології навіть пропонується переключити увагу з пошуку Я як сутності на методи його побудови. Тим самим підкреслюється не заданість Я, а значущість процесу творення Я як сукупності дискурсивно сконструйованих і суперечливих позицій суб'єкта. Я-концепцію пропонується «вилучити» з голови індивіда та перенести у сферу соціального дискурсу. Так, М. Шанталь, одна з послідовниць класика постмодернізму Ж. Деріди, вважає, що жодна ідентичність не є природною чи наперед заданою, а конструюється. Це означає, що ідентичність не є сутністю, а радше стосується сфери цілеспрямованої діяльності (самоактивності) та позиціонування у світі. У постмодернізмі ідентичність постає сконструйованою сутністю під впливом історико-культурних чинників. Зміни в ній відбуваються внаслідок дії різноманітних дискурсивних практик. Між тим, як показують емпіричні дані, ідентичність вказує на наявність стабільного і стабілізуючого ядра, яке, попри всі мінливості життєвої історії конкретної особистості, від початку до кінця практично залишається незмінним. Завжди наступить момент, коли перед особистістю постануть вічні питання буття, зокрема, про його сенс та цілі.

Ж. Лакан [22] розглядає Я як суб'єкт власного віддзеркалювання або навіть тіні – іншого. Таке Я внутрішньо визнає свого власного Іншого всередині себе. Цей внутрішній Інший сприяє процесу самопізнання та побудови власної ідентичності. Ж. Дельоз, Е. Левінас та інші постмодерністські теоретики навіть сформулювали нове для сучасної соціальної психології поняття альтерності, в якому Інший не є протиставлення чи заперечення Я, а є повністю, абсолютно Іншим. Альтерність іншого не визначається його позицією щодо

Я, а просто артикулюється як така, оскільки є відмінною, не порівнюється, не пов'язується з Я. Такий Інший хоча й інтегрується в ідентичність особистості, але водночас залишається відмінним від неї. Проте така іншість, або альтерність, є відмінністю іншого порядку, вона становить загрозу автентичній ідентичності особистості. Фактично поступається наявність в особистості постійного стану її розколотості, несціленості, що послаблює її потенціал, не дозволяє повноцінно жити – діяти, спілкуватися, споглядати, вірити, любити, творити добро, автентичну свободу та відповідальність.

На думку соціальних психологів постмодерністського спрямування, жити – означає на кожному кроці творити, вигадувати життя, розповідати його самому собі. Відтак реальність для особистості, на їх думку, не більше ніж чиясь розповідь, а якщо розповідач зникне, то й реальність зникне разом із ним. Вважається, що весь світ залежить від розповідача, оскільки реальність існує постільки, оскільки її хтось описує. Як вважає Х. Серкас, ми повсякчас «вигадуємо теперішнє і вже тим паче минуле». Між тим уже все вигадано Творцем, і можливості людини у цьому плані є досить обмежені, а її основна творчість полягає в реалізації образу Божого.

У постмодерністській психології (Т. Сарбін, Дж. Брунер, К. Герген, Ч. Тейлор) самоусвідомлення, осмислення себе і свого життя пов'язані з наративізацією (відкриттям, яким гордиться постмодернізм), тобто з текстуальним інтерпретаціями не тільки світу, але й своєї особистості та свого життя. Стверджується, що людина постійно намагається пояснити себе і свою долю у смислових координатах культури, епохи, родини, значущого оточення. У свідомості людини завжди присутні не лише окремі уявлення про власне Я, але й особисті історії, що в єдине ціле пов'язують різні моменти її життя. Вважається, що люди завжди ведуть внутрішню, інтрапсихічну розмову з собою, організують внутрішній діалог, завдяки якому і відбувається штучне створення історій. Процес самоусвідомлення, саморефлексії відбувається шляхом створення власного Я-наративу. У сюжетному оповіданні про себе, яке отримало назву індивідуального наративу, особистість вільно вичленовує в

перебігу життя окремі моменти і фрагменти, осмислює їх взаємозв'язки, починає бачити прихований сенс того, що з нею трапляється. Кожний наратив індивідуального життя є водночас відтворенням релігійних, соціально-економічних, культурних контекстів. Наратив і діалог розглядаються як найважливіші умови підтримки ідентичності постмодерністськи зорієнтованої особистості. Він розглядається не як пасивне відображення, а як творча самопобудова, що відбувається за законами створення художнього тексту. Вважається, що, розповідаючи про власне життя, люди водночас думають про себе, спостерігають власні реакції та зміни в уважності та емпатійності слухача, якому адресований наратив. У подібній розповіді співіснують автор і протагоніст – герой історії. В такий спосіб «Я, що пізнає» конструє історію, в якій протагоністом стає «Я, яке пізнається». Зазначається, що автор не лише уявляє майбутнє, але й має можливість «переписувати» свою історію, реконструювати своє минуле. Фактично стверджується, що в такий «простий» спосіб людина може зняти з себе відповідальність за свої негідні вчинки, просто виключивши їх з власної історії.

Саме історії про себе і своє життя стають своєрідними смисловими домінантами, які, маркуючи й організуючи життєвий шлях, спрямовують самоконститування. Правда, робиться маленьке «застереження», що цілком правдивих, повністю об'єктивних розповідей немає, бо така позитивістська об'єктивність просто не відповідає новій постнекласичній парадигмі. В кожному наративі правда співіснує з видумкою, реальність вплітається у міф. Автор отримує безліч можливостей видозмінити сюжет, постійно розставляти інші акценти, запропонувати численні варіанти розв'язання колізій.

В оповіданні про себе, футурологічному наративі не лише представлене людське минуле чи теперішнє, а також усвідомлюється і певним чином тлумачиться й майбутнє. Причому оповідач є водночас автором, редактором, критиком і героєм власної розповіді. Так, хтось, вигадуючи історію, прагне викликати у слухача інтерес до конкретних подій, інший мріє створити собі пам'ятник, ще інший непомітно для оточення і для себе видає бажане. Завдяки таким історіям постмодерна особистість намагається видозмінити себе і свої значущі

стосунки, реставрувати, поновити просторово-часову структуру власного життєвого світу. Відтак, ця особистість постає дедалі більш наративною, оповідною. Якщо, наприклад, хочеться викликати до себе співчуття, одержати підтримку та допомогу, оповідач якимось непомітно змінює мажорну інтонацію на мінорну. Коли ж треба підкреслити свою життєстійкість, тон оповідання стає майже героїчним. Але й слухач впливає на суттєві видозміни власної участі оповідача у розгортанні подій, підкресленні реальності забезпечення власної безпеки і безпеки своєї сім'ї, дітей, близьких. У такий спосіб здійснюються численні наративні репетиції прийдешнього, формується психологічна готовність автора історії до майбутніх життєвих несподіванок. Домінування поля, простору, ситуації, контексту сприяє соціальному конструюванню реальності, що стосовно особистості стає творенням власного життєвого шляху в діалозі з минулим, теперішнім і майбутнім, зі світом та іншими людьми.

На постнекласичному етапі розвитку психологічної науки в дослідженнях дуже специфічно наголошується на аналізі ціннісних, аксіологічних аспектів буття людини. Зокрема, дуже деструктивним моментом є наполягання на релятивності, відносності моральних норм і духовних ідеалів. Так, констатується, що в сучасному світі ідея добра, так само як і ідея істини, набуває різних, нерідко суперечливих оцінок та інтерпретацій. Наприклад, Ж. Дерріда вважає, що людина у принципі не може діяти безкорисливо [4; 8]. Творення добра, служіння, любов – це, мовляв, «фальшиві монети», оскільки той, кому дарують благо, має почуття вдячності тому, хто дарує. Останній у свою чергу одержує задоволення від дарування. Виходить, що подарунка (блага) у чистому вигляді не існує: «сутність подарунка (блага) анулює сам подарунок». Спроби постмодерністської етики розвінчати добро призводять до руйнування (розмивання) реальних моральних основ здорових людських стосунків. Звичайно, якщо ж добро зводиться до користі, вигоди, розрахунку, то поняття доброзичливості, добротворення, а разом з ними і поняття духовності справді втрачають будь-який сенс. Зауважимо, що специфіка духовних цінностей полягає в їх абсолютності, відсутності будь-яких винятків. Постмодерністи, наполягаючи

на релятивності духовних цінностей, ідуть далі і стверджують про множинність істини, добра й краси. Стверджується, що таке розуміння ніяк не суперечить, а навіть передбачає з'ясування індивідуальної неповторності цієї множинності. Постає запитання про те, що ж єднає людей, що перетворює різномудців в однодумців, чужих у близьких і рідних.

Рефлексуєючи, але не визнаючи очевидної абсурдності ідеї релятивності та множинності духовних цінностей, постмодерністи зосередилися на тиражуванні ще однієї ідеї – ідеї множинності краси, яка породжує гламур – спрощену, формалізовану, технологізовану для масового споживання красу, зокрема, надлишкову за засобами пред'явлення твору і в той спосіб привертання до нього уваги. Між тим гламур, як штучно прикрашена буденність, спотворює смак людини, викликає у суспільстві смаковий хаос у сприйнятті краси.

У зв'язку з проблемою цінностей як змістово-функціональних складових спонукальної сфери особистості для психології важливою проблемою є розгляд смислової сфери, конкретні складові якої є результатом інтегрування об'єктивних цінностей, з одного боку, та потреб і цілей людини – з іншого. Смислові утворення виражають ціннісне ставлення суб'єкта до світу, до себе. У контексті постмодерністського світогляду смисли – це завжди щось невизначене і, відповідно, плинне, змінюване, динамічне. Як писав Ж. Дерріда, смисл зображає не саме слово, а слово у контексті. Двох абсолютно однакових контекстів не буває, і тому точний сенс будь-якого слова – це завжди щось невизначене і потенційно інше, те, з приводу чого варто вести діалог між кількома співрозмовниками або між автором і читачем твору.

Постмодерністська особистість є не жорстко детермінованою, невизначеною, неодноголосною, а зумовленою практично безмежною відкритістю, поліфонічністю, здатністю до різноспрямованого розвитку. Для неї постійні зміни відповідно до мінливого оточення є нормами життя, які ніхто не декларує, навіть не зауважує. Але в особистості і в світі є дещо стабільне, що, зокрема, спільне для всіх людей, – Я, Я-духовне, сумління, що єднає людей. Нехтувати власною психологічною, соціальною і духовною природою небезпечно. Людина з

надмірністю прояву несхожості, нестандартності стає важкою у спілкуванні, незрозумілою для оточуючих. Звичайно, якщо ж індивідуальна своєрідність невиразна, то людина ніби губиться у власних рольових проявах. Особистість не є тільки індивідуальністю, результатом самоконтролювання, оскільки в ній онтологічно присутнє загальнолюдське. Особистість не є абсолютно вільною у самотворенні, вона орієнтується на психологічні, соціальні, моральні й духовні норми та ідеали. Внутрішній простір особистості знаходиться поза органічним тілом індивіда, оскільки основна площина її руху – морально-ціннісна. Людина стає індивідуальністю, коли соціальні приписи, що засвоюються, набувають у її життєвому світі неповторної форми, індивідуальних стильових характеристик.

Методологічна рефлексія вказує, що глобалізація, освячена постмодерністами, «ввірвавшись» у XXI ст. синергетичним хаосом й ентропією, проявила цей хаос у свідомості «творців великого щасливого майбутнього», які, нехтуючи принципами гуманістичної етики і моралі, руйнуючи духовні ідеали, створюють на їх місці клони, замінюючи вартісність людського фактора на техногенний фактор (роботизація), фактор живого спілкування – на віртуальний простір безликого дистанціювання у формальному спілкуванні без справжньої віри, любові, свободи та відповідальності.

Згідно з постмодернізмом, у методологічному плані психологія має переорієнтуватися з науки про універсальні закони на психологію як науку про виняткове. Так, С. Квейл [30] відзначає, що якщо більшість психологічних теорій шукають загальні закони, а гуманістична психологія хоч і зосередилася на «самості», але ігнорує соціокультурні та локальні контексти розвитку [31], то постмодерністський підхід допомагає конкретній людині досягнути власну логіку внутрішнього розвитку, розгадати унікальний візерунок долі. Констатується, що якраз цій меті слугує Dasein-аналіз [21]. Стверджується, що поєднання традицій гуманістичної і постмодерністської (культурної) психології може стати чинником методологічної революції у психологічній науці.

Постнекласична психологія оперує специфічним уявленням про об'єкт психологічного дослідження: поряд із власне

«психологічним» описом (онтологічний і епістемологічний модули) впроваджується додаткова – «психотехнічна» реальність як досвід переживання життєвосмислової реальності душі у формі її символічних, художніх інтерпретацій, міфологем про психічне життя людини. Це реальність, у якій особистість має змогу отримати новий психологічний досвід у безпосередньому спілкуванні, тренінгах, екзистенційних «експериментах», різних життєвосмислових знаннях-переживаннях, які засвоюються не вербально, не концептуально, а духовно-практично, наближаючись тим самим до повсякденного життєвого і творчого досвіду, що виявляє себе як життєвосмислова реальність учинку. Вважається, що у життєвому світі особистості співіснують не реальні фізичні об'єкти в безпосередній взаємодії, а їх суб'єктивні інтерпретації. Зазначені психотехнічні засоби використовуються також для описування індивідуальності іншого. Постмодерністи не враховують реальні стосунки близьких і чужих, друзів і ворогів, матеріальні обмеження і моральні стимули та духовні ідеали, які суттєво впливають на процес світобудови.

Фактично у постнекласичній психології особистості приписуються нігілістичні тенденції, вона втрачає свій центр, головну суть (анти-есенціалізм), живе у світі постійної комунікативної взаємодії, а по суті у віртуальному світі. Особистість стає процесом у динамічному полі, а її бажання та потреби сприймаються як похідні від контексту життєвої ситуації. Особистість, стаючи виразно і відверто контекстуальною, ніби, з одного боку, гнучкіше відгукується на різні сигнали оточення (в тому числі маніпулятивні, злотворні), а з іншого – може розчинитися в проблемах іншого (замість того, щоб допомогти конструктивно розв'язувати проблеми іншого, творити Добро), перестає відчувати межі, що відокремлюють її мрії від очікувань оточення, власні життєві завдання від планів родини (жити як билина в полі, має забути про традиції, передання, родове дерево) чи професійної спільноти, Я від не-Я, а відтак – зняти з себе будь-яку відповідальність. У неї вже немає ідеалу, мрії, які вона втілює все життя, творячи добро, реально допомагаючи іншим, навіть жертвуючи собою. І, безумовно, в такій особистості вже немає

місця для духовності. Якраз таку деструктивну перспективу пропонує цивілізації постнекласична психологія, що має деструктивний і деконструктивний вплив на персонологію. У своїх теоретичних побудовах вона не враховує тих обставин, що в суспільстві є люди, які безкорисливо жертвують заради блага інших, прагнуть реально взаємодіяти з іншими людьми (любити, вірити, надіятись, допомагати), жити в реальному світі, який нікуди не зникає, та моляться за спасіння не тільки себе, а й усіх людей. У сформульованій нами духовній парадигмі [24] особистість наділяється реальною стабільністю, вона не вільно контролює себе, а реалізує своє покликання як Творіння Боже. Найголовнішим в особистості є її духовне ядро, що опосередковує Божественну красу. Особистість не є коміксом, маскою в різноманітних життєвих ситуаціях, а вступає в глибинні, одухотворені діалоги з іншими людьми. Світ, у якому вона живе, має глибокий сенс, глибинну мету – стати Царством Божим на Землі. Внутрішньо особистість несуперечлива і стійка, оскільки вона володіє стійкими характеристиками. В ній чітко проявляється відмінність між нормою та патологією.

Звичайно, кожна особистість є індивідуально неповторною, але вона володіє загальнолюдськими та особливими ознаками. Сила індивідуальності особистості проявляється в засвоєнні нею загальнолюдського. У духовних станах трансцендентної любові та свободи, безпристрасності та безмовності, каяття і чесноти вона виразно та об'єктивно вловлює сенс і спрямованість власного життя, свої пристрасті та помисли, а її наратив уже не є штучно придуманою історією, а справжньою, об'єктивною історією свого життя, яка особливо яскраво проявляється в поздоровленнях друзів та знайомих у дні особистих ювілеїв та в момент її відходу в інший світ.

Отже, *постмодерністи акцентують увагу на мінливості світу та особистості*. У контексті постмодерністської психології розглядаються такі здатності особистості, як забезпечення саморозвитку, самоконструювання, рефлексування. Її автори не враховують автентичну природу особистості та сутність її життя, відтак розглядувані здатності теж трактуються однобоко, а в деяких аспектах і деструктивно.

Література

1. *Барр В.* Социальный конструкционизм и психология // Постнеклассическая психология. – 2004. – № 1. – С. 29–44.
2. *Бордияр Ж.* Simulacres et simulation (фр.) (1981), рус. пер. 2011 г., пер. А. Качалова. – М. : Рипол-классик, 2015.
3. *Василюк Ф. Е.* Методологический смысл психологического кризиса / Ф. Е. Василюк // Вопросы психологии. – 1996. – № 6. – С. 25–40.
4. *Деррида Ж.* Дар Смерти (часть 1) // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Серія. Теорія культури і філософія науки. – 2002. – № 552/1. – С. 120–152 / Пер. Ю. О. Азаровой (на рус. яз.).
5. *Деррида Ж.* Дар Смерти (часть 2) // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Серія. Теорія культури і філософія науки. – 2002. – № 552/2. – С. 3–18 / Пер. Ю. О. Азаровой (на рус. яз.).
6. *Деррида Ж.* Дар Смерти (часть 3) // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Серія. Теорія культури і філософія науки. – 2003. – № 579/1. – С. 3–25 / Пер. Ю. О. Азаровой (на рус. яз.).
7. *Деррида Ж.* Дар смерти (часть 4) // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Серія. Теорія культури і філософія науки. – 2003. – № 587. – С. 103–117 / Пер. Ю. О. Азаровой (на рус. яз.).
8. *Деррида Ж.* Вокруг Вавилонских башен // Комментарии. – 1997. – № 11.
9. *Деррида Ж.* Глобализация. Мир. Космополитизм / Пер. с фр. Д. Ольшанского // «Космополис». – 2004. – № 2 (8). – С. 125–140.
10. *Деррида Ж.* Голос и феномен и другие работы по теории знака Гуссерля // Пер. с фр. С. Г. Калининой и Н. В. Сулова; Серия Gallicinium. – СПб. : Алетейя, 1999. – 208 с.
11. *Деррида Ж.* О грамматологии / Пер. с фр. и вст. ст. Н. Автономовой. – М. : Ad Marginem, 2000. – 512 с.
12. *Деррида Ж.* Письмо и различие / Ж. Деррида. Пер. с фр. под ред. В. Лапицкого. – СПб. : Академический проект, 2000. – 430 с.
13. *Деррида Ж.* Поля философии. Пер. с фр. Д. Кралечкина. – М. : Академический проект, 2012. – 376 с.
14. *Деррида Ж.* Эссе об имени / Ж. Деррида. – СПб. : Алетейя, 1998. – 190 с.
15. *Джеймисон Ф.* Постмодернизм, або Логіка культури пізнього капіталізму / Пер. з англ. – К., 2008. – 246 с.

16. *Елисеева Ю. А.* Системность как методологическая ценность постнеклассической психологии культуры // Известия Уральского гос. ун-та. – 2007. – № 48. – С. 94–102.
17. *Извеков А. И.* Проблема личности постмодерна: Кризис культурной идентификации. – СПб., 2008. – 245 с.
18. *Инглхарт Р.* Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // <http://www.polistudies.ru/arch/authors/235.htm>.
19. *Кабрин В. И.* Транскоммуникативные основания анализа ценностного мира человека / В. И. Кабрин // Ценностные основания психологической науки и психология ценностей / отв. ред. В. В. Знаков, Г. В. Залевский. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – С. 94–122.
20. *Клочко В. Е.* Закономерности движения психологического познания: проблема ценностей и смысла в призме трансспективного анализа / В. Е. Клочко // Ценностные основания психологической науки и психология ценностей / отв. ред. В. В. Знаков, Г. В. Залевский. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – С. 41–61.
21. *Лаврухин А. В.* К истории формирования методологии Dasein аналитической психологии / А. В. Лаврухин // Dasein-анализ в философии и психологии / под ред. Г. М. Кучинского, А. А. Михайлова. – Минск : ЕГУ, 2001. – С. 51–93.
22. *Лакан Ж.* Лакановский психоанализ // Московский психотерапевтический журнал : Специальный выпуск. – М. : МГППУ, 2004. – № 3.
23. *Савчин М. В.* Методологеми психології / Монографія // Наукове видання Серія «Монограф», спільний проект із ВЦ «Академвидав». – К., 2013. – 221 с.
24. *Савчин М. В.* Духовна парадигма психології / Монографія // Наукове видання Серія «Монограф», спільний проект із ВЦ «Академвидав». – К., 2013. – 221 с.
25. *Татенко В. О.* Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми: [навч. посіб.] / В. О. Татенко. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. – 288 с.
26. *Титаренко Т. М.* Постмодерні концептуалізації понять «особистість» та «життєвий шлях» / Т. М. Титаренко // Психологія і суспільство. – 2009. – № 4. – С. 83–96.
27. *Херханс Г.* Личность как мотивированный рассказчик: теория валюации и метод самоконфронтации // Постнеклассическая психология. – 2006–2007. – № 1(3). – С. 7–53.
28. *Хилман Дж.* Исцеляющий вымысел. – СПб., 1997.
29. *Эпштейн М.* Информационный взрыв и травма постмодерна // <http://www.emory.edu/INTELNET/bio.html>.
30. *Kvale S.* Postmodern Psychology: Contradiction in Terns? / S. Kvale // Psychology and Postmodernism / Ed by S. Kvale ets. London : Sage Publications, 1994. – P. 31–57.
31. *Larsen D.I.* Eclecticism Psychological theories as interwoven stories / D. Larsen. – International Journal for the Advancement of Counselling, 1999.– Vol. 21 (1). – P. 69–83.
32. *Sass L.A.* The epic of disbelief: The postmodernist turn in contemporary psychoanalysis / L.A. Sass // Psychology and postmodernism. – London, 1994. – P. 166–182.